

В.Б. Кузнєцов,

аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НЕПРЯМОГО МОВЛЕННЄВОГО АКТУ КВЕСЕТИВА В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті розглянуто засоби вираження непрямого мовленнєвого акту квесетива в англо-українському перекладі, а також зроблено спробу встановити набір прагматичних перекладацьких трансформацій при перекладі такого типу мовленнєвого акту і визначити умови їх застосування.

Для адекватної передачі комунікативної інтенції автора оригіналу перекладачу у процесі перекладу нерідко доводиться застосовувати прагматичну адаптацію вихідного тексту. Така необхідність викликана передусім різницею у характері та обсязі знань адресатів оригіналу і перекладу та пов'язана зі специфічністю організації мовленнєвого спілкування в різних лінгвокультурних спільнотах. Одним із проявів такої специфічності є широке використання у спілкуванні непрямих мовленнєвих актів – висловлювань, пропозиційний та ілокутивний зміст яких не збігається.

Метою цієї статті є спроба встановити набір і визначити умови застосування прагматичних трансформацій при перекладі зазначених мовленнєвих актів з англійської мови на українську.

Актуальність такого дослідження визначається недостатністю вивчення такого прагматичного аспекту перекладу, на що вказують численні помилки у передачі мовленнєвих актів, неправильна інтерпретація яких нерідко призводить до значних непорозумінь.

При організації у дискурс мовленнєві акти із заданими синтаксичними і семантичними характеристиками пропозицій у певній конситуації можуть набувати в інтерпретації адресата іншої ілокутивної сили, тобто виражати мовленнєві акти інших типів. У лінгвістичній літературі таке явище отримання пропозицією певного прагматичного типу іншої ілокутивної сили одержало назву "прагматичного транспонування пропозиції", а власне мовленнєвий акт, виражений такою пропозицією – назву "непрямого мовленнєвого акту" [1: 361].

Аналіз пропозицій питання (далі квесетива) у функціональному аспекті нашоухе на логічний висновок, що всі вони за своїм комунікативним спрямуванням містять запитання. Проте питальні пропозиції можуть реалізовувати різноманітні змістові відтінки думок, які залежно від ситуації мовлення можуть передавати семантику питальності і/або передавати емоційно-експресивне повідомлення, виражати спонування, оцінку тощо. Такий широкий діапазон значень свідчить про багатofункціональність питальної структури.

Отже у системі питальних речень виділяються функціонально-семантичні типи, які об'єднуються на основі первинних і вторинних функцій [2: 384]. У своїх первинних функціях запитання спрямовані на одержання конкретної інформації, у вторинних – на вираження емоцій, оцінок, ввічливого спонування, експресивного ствердження чи заперечення, підтримування контакту тощо. Саме тому питальне речення визначають як синкретичну мовну одиницю, що являє собою двохсторонню синтактико-семантичну єдність, яка, з одного боку, полягає в реалізації багатоаспектного когнітивного процесу (власне-питальні речення; первинна функція), а з іншого – у вираженні комунікативно-прагматичних функцій інших типів висловлювань (невласне-питальні речення; вторинна функція [3: 13].

У контексті нашого дослідження актуальним видається визначити умови прагматичного транспонування пропозиції непрямого мовленнєвого акту квесетива в англо-українському перекладі і встановити умови та засоби вираження отриманої нею (пропозицією) ілокутивної сили, що забезпечило б комунікативно-прагматичну рівноцінність відповідних пропозицій у вихідному тексті і тексті трансляту.

Услід за В.І. Карабаном ми вважаємо, що, з точки зору перекладу, можна виділити такі види співвідношень між видами мовленнєвих актів одного типу в різних мовах:

1) мовленнєвий акт одного виду в мові-джерелі відповідає мовленнєвому акту того ж виду в цільовій мові; 2) мовленнєвий акт певного виду в мові джерелі відповідає мовленнєвому акту іншого виду в цільовій мові; 3) прямий мовленнєвий акт відповідає непрямому мовленнєвому акту чи навпаки [1: 361]. Відтак, розглянувши питальні речення у функціональному аспекті, що передбачає їх поділ на загальні, альтернативні, спеціальні і розділові, можна шляхом порівняльного аналізу встановити відповідність чи невідповідність кожного з вищезазначених типів пропозицій при перекладі. Однак такий підхід дасть можливість порівняти лише формально-синтаксичний рівень структури речень вказаних типів і встановити їх подібність чи розбіжність у перекладі. Оскільки питальне речення являє собою синкретичну мовну одиницю, вважаємо за доцільне, з точки зору перекладу, поєднати формально-синтаксичний та комунікативно-прагматичний рівні аналізу структури речень-транспонентів і їх перекладацьких відповідників. Останній рівень аналізу передбачає передусім визначення комунікативно-інтенційного змісту пропозицій, які зазнають прагматичного транспонування та встановлення змін, що їх зазнає ілокутивна сила відповідних пропозицій.

Ілокутивна сила пропозицій, що зазнають прагматичного транспонування при перекладі може змінюватися в двох основних напрямках: 1) послаблюватися; 2) посилюватися [1: 363]. Дійсно, порівнявши прагматичні трансформації, що їх при перекладі зазнають речення із структурою загального питання, помічаємо наступне:

1. Один непрямий мовленнєвий акт може замінюватись іншим непрямым актом з дещо іншою ілокутивною силою:

– *Was he imagining things? Could all this have anything to do with the Potters?* (Rawling J.K. *Harry Potter and the Philosopher's Stone*) – *Невже йому ввижається? До чого тут Помпери?* (пер. В. Морозова).

Тут англійське речення виражає непрямий мовленнєвий акт запитання-сумніву, а українське – непрямий констатив, виражений питальним реченням.

– *Could you write it down?* "Harry suggested. (Rawling J.K. *Harry Potter and the Philosopher's Stone*) – *Може, напишіть?* — запропонував Гаррі. (пер. В. Морозова).

Хоча комунікативно-інтенційний зміст даного мовленнєвого акту має суто конвенціональний характер, тобто являє собою висловлювання, за яким закріплена певна функція завдяки традиційності його вживання, своєрідної домовленості між учасниками комунікативної мовленнєвої діяльності [4: 57-61; 5: 42-56], цей приклад привертає до себе увагу саме з точки зору перекладу, оскільки в українському реченні відбулася зміна ілокутивної сили висловлювання. Це, насамперед, виявляється у трансформації введення модального слова *може*. Тобто англійське речення виражає непрямий мовленнєвий акт прохання, а українське – прямий мовленнєвий акт прохання.

2. Один непрямий мовленнєвий акт може замінюватись іншим непрямим з тією ж ілокутивною силою:

– *If you have to go away is it absolutely necessary to kill off everything you leave behind? I mean do you have to take away everything? Do you have to kill your horse, and your wife and burn a saddle and your armour?* (Hemingway E. *Selected Stories*) – *Навіть якщо ти мав померти, то невже так доконче треба знищити все, що лишається по тобі? Чи ти повинен забрати все в домовину? Чи повинен убити коня і жінку, а сідло і зброю кинути у вогонь?* (пер. В. Митрофанова).

Тут три англійських речення виражають непрямі мовленнєві акти питання-докору, кожен з яких виражений питальними реченнями, що в українській мові відповідає аналогічним непрямим мовленнєвим актам з тією ж синтаксичною структурою та ілокутивною силою.

– *In the name of common decency, Harry, will you remember that you are a gentleman and not a coster on Hamstead Heath on Bank Holiday? Would you dream of behaving like this in London?* (Shaw B. *Widower's Houses; Mrs Warren's Profession.*) – *Гаррі, благаю вас, поведіть себе пристойніше! Не забувайте, що ви джентльмен, а не вуличний торговець на недільному пікніку в Гемстед-Гіс! Хіба ж ви стали б отаке витворяти в Лондоні?* (пер. В. Владка).

Тут перше англійське речення вжите у непрямому директиві-докорі, а українське – у прямому директиві із застосуванням при перекладі формальної негативації. Друге ж англійське речення виражене непрямим констативом, а українське – риторичним запитанням.

3. Прямий мовленнєвий акт з однією ілокутивною силою може замінюватись на непрямий мовленнєвий акт з іншою ілокутивною силою:

– *Has he done this for us more than once?* (Hemingway E. *The Old Man And the Sea*) – *Він же не вперше отак нас виручає?* (пер. В. Митрофанова).

У даному випадку англійське речення являє собою прямий мовленнєвий акт квесетива, а українське речення – непрямому емфатичний констатив, виражений питальним реченням з введенням емфатичної частки *же*.

Серед зазначеного типу мовленнєвих актів з пропозиційною структурою загального питання особливої уваги в перекладацькому аспекті потребують питально-заперечні речення, які, на думку Есперсена, є повними синонімами загальних питань з точки зору їх формулювання [6: 374]. Такі речення при перекладі зазнають, як правило, наступних прагматичних трансформацій:

1. Заміна одного непрямого мовленнєвого акту іншим з однією й тією ж ілокутивною силою:

– *Couldn't I read to you?* (Hemingway E. *Selected Stories*) – *А може, я б тобі почитала?* (пер. В. Митрофанова). Це англійське речення виражає непрямий мовленнєвий акт пропозиції, а українське – такий же непрямий мовленнєвий акт із введенням модального слова *може*.

– *Can't you let a man die as comfortably as he can without calling him names? What's the use of slanging me?* (Hemingway E. *Selected Stories*) – *Невже не можна дати людині спокійно померти і не ображати її? Чи тобі легше так?* (пер. В. Митрофанова) (питання-докір → питання-докір [7: 233]).

– *Wouldn't it be better just to go home, dear?* "Aunt Petunia suggested timidly, hours later, but Uncle Vernon didn't seem to hear her. (Rawling J.K. *Harry Potter and the Philosopher's Stone*) – *Любий, може, краще вернутися додому?* – несміливо запитала через кілька годин тітка Петунія, проте дядько Вернон, здається, її не чув. (пер. В. Морозова) – (непрямий директив → непрямий директив).

2. Заміна непрямого мовленнєвого акту прямим з тією ж ілокутивною силою:

– *How do you feel?*

– *Much better.*

– *Isn't that lovely?* (Hemingway E. *Selected Stories*)

– *Як ти себе почуваш?*

– *Куди краще.*

– *От і чудово!* (пер. В. Митрофанова)

Англійське речення вжите у непрямому мовленнєвому акті експресиві, а українське – у прямому експресиві.

Серед прагматичних трансформацій, пов'язаних з непрямыми квесетивами зі структурою спеціального питання, спостерігаємо такі:

1. Заміна одного непрямого мовленнєвого акту іншим непрямим з дещо іншою ілокутивною силою:

– *I wish he would go home. I never get to bed before three o'clock. What kind of hour is that to go to bed?* (Hemingway E. *Selected Stories*) – *Ішов би вже додому. Я ніколи не лягаю раніше третьої. Куди ж це годиться?* (пер. з англ. В.Митрофанова). Тут англійське речення виражає непрямий мовленнєвий акт констативу, а українське речення – непрямий констатив з уведенням емпатичної частки *же*.

– *She will expect you to marry, Harry: a doctor ought to marry. – What has she got to do with it?* (Shaw B. *Widower's Houses; Mrs Warren's Profession*). – *Звісно вона захоче, щоб ви одружилися, Гаррі. Лікареві слід бути одруженим.* – *А яке їй діло?* (пер. В. Влада). Тут англійське речення виражає риторичне питання, а українське – непрямий емпатичний констатив з уведенням емпатичної частки *а*.

– *What more can I say than this?* (Shaw B. *Widower's Houses; Mrs Warren's Profession*). – *Що ж я можу сказати більше за це?* (пер. В. Влада). Тут англійське речення виражає риторичне питання, а українське – риторичне питання зі введенням емпатичної частки *ж*.

– *Stop it, Harry, why do you have to turn into a devil now?* (Hemingway E. *Selected Stories*) – *Мовчи, Гаррі, ну що за диявол у тебе вселився?* (пер. В. Митрофанова). (непрямий констатив – квесетив- докір).

– *Can't you let a man die as comfortably as he can without calling him names? What's the use of slanging me?* (Hemingway E. *Selected Stories*) – *Невже не можна дати людині спокійно померти і не ображати її? Чи тобі легше так?* (пер. В. Митрофанова). Англійське речення виражає непрямий мовленнєвий акт директива-квесетива, а українське – квесетива-докору.

– *Why don't you use your nose? I'm rotten half way up my thigh now. What the hell should I fool with broth for?* (Hemingway E. *Selected Stories*) – *Чи тобі в носі позакладало? Я вже згнив майже до стегна. На біса мені твій бульйон?* (пер. В.Митрофанова). Тут перший англійський мовленнєвий акт є непрямим директивом-квесетивом, а другий – непрямим констативом. Перший і другий українські мовленнєві акти є, відповідно, непрямим квесетивом з ілокутивною силою докору і непрямим констативом ілокутивною силою відмови.

– *What have we done to have that happen to us?* (Hemingway E. *Selected Stories*) – *За що нас спіткало таке лихо, що ми такого зробили?* (пер. В.Митрофанова). Англійський мовленнєвий акт є риторичним питанням, а український являє собою композитний мовленнєвий акт [8: 89] з ілокуцією емпатичного констатива, що есплікується наявністю двох риторичних питань у межах однієї питальної пропозиції.

2. Заміна непрямого мовленнєвого акту іншим непрямим з тією ж ілокутивною силою.

– *How are they to know that you are well-connected if you don't show it by your manners?*

(Shaw B. *Widower's Houses; Mrs. Warren's Profession*) – *Звідки їм знати про ваші зв'язки у вищому світі, якщо цього не видно з ваших манер?* (пер. В. Влада). Тут англійське речення являє собою риторичне питання, що перекладається відповідним риторичним питанням, яке, по суті, є емпатичним констативом [1: 365], оскільки невідповідність смислу інфінітива *знати* та питального слова *звідки* є лексико-семантичним індикатором констативного значення.

– *At the Crillion. You know that.*

– *Why do I know that?* (Hemingway E. *Selected Stories*)

– *У "Кріїоні". Ти ж сам знаєш.*

– *Звідки мені знати?* (пер. В.Митрофанова) (емпатичний констатив → емпатичний констатив).

– *How do you know that we shall ever meet again?* (Shaw B. *Widower's Houses; Mrs. Warren's Profession*) – *Звідки ви знаєте що ми ще колись зустрінемося?* (пер. В.Влада)(риторичне питання → риторичне питання).

– *Why don't you try to go to sleep?* (Hemingway E. *Selected Stories*) – *Чом би тобі не поспати?* (пер. В.Митрофанова). Тут англійське речення вжите у непрямому директиві-квесетиві відповідає аналогічному типу мовленнєвого акту в українській мові.

– *How could a car crash kill Lily and James Potter? It's an outrage! A scandal!* (Rawling J.K. *Harry Potter and the Philosopher's Stone*) – *Як си могли Лілі та Джеймс Поттери загинути в автокатастрофі? Отямитися не можу! Яке неподобство!* (пер. В. Морозова). Англійське речення, що виражає риторичне запитання, відповідає аналогічному типу мовленнєвого акту в українському реченні.

3. Заміна непрямого мовленнєвого акту прямим з тією ж ілокутивною силою:

– *What does it matter if he gets what he is after?* (Hemingway E. *Selected Stories*) – *Ну то й що? Аби йому тільки свого домогтися.* (пер. В. Митрофанова).

Тут англійське речення вжите у непрямому емпатичному констативі, а українське речення являє собою комплексний мовленнєвий акт [8: 54], компонентами якого є допоміжний непрямий мовленнєвий акт, виражений риторичним питанням і головний мовленнєвий акт виражений непрямим директивом.

Зазначені трансформації можуть інколи супроводжуватися трансформаціями введення або вилучення перформативних висловів:

– *How on earth do you manage without a washing machine?* – *Не розумію, як ти даєш собі раду без пральної машини?* (телеканал ТЕТ, телесеріал *Бeverлі-Хіллз* 15.02.06. 21.23)

Тут в українське речення введено перформативний вислів "не розумію".

– *I mean do you have to take away everything?* (Hemingway E. *Selected Stories*) – *Чи ти повинен забрати все в домовину?* (пер. В.Митрофанова).

При перекладі з українського речення вилучено перформативний вислів "I mean".

Ще одна трансформація, яка пов'язана з перекладом непрямого мовленнєвого акта квесетива зі структурою спеціального питання, стосується перекладу прагматичних ідіом, пропозиційний і комунікативно-інтенційний зміст яких не співпадають. Наприклад:

– *Where is the fire?* – *Куди ти так поспішаєш?* (телеканал ТЕТ, телесеріал *Бeverлі-Хіллз* 15.02.06. 21.17).

– *What's your's?* – asked the barman (Hemingway E. *Selected Stories*) – Що замовите? – спитав бармен (пер. В.Митрофанова).

Прагматичний зміст питальних речень, що мають структуру розділового запитання, залежить, передусім, від їх інтонаційного контуру. Слід відзначити, що власне запитальну функцію такі висловлювання виконують лише при висхідному тоні на розділовій частині. При низхідному тоні вони слугують увічливою формою вираження мовленнєвого акту повідомлення.

Непрямі мовленнєві акти з пропозицією квесетива, що мають структуру розділового питання зазнають при перекладі таких трансформацій:

1. Заміна непрямого мовленнєвого акту прямим з іншою ілокутивною силою:

– *Your father expects us to follow him, doesn't he?* (Shaw B. *Widower's Houses*; *Mrs Warren's Profession*) – Ваш батько, мабуть, чекає нас там. (пер. В. Владка).

Тут англійське речення виражає мовленнєвий акт квесетива, а українське – констатива з уведенням парентетичного модального слова *мабуть*.

– *You don't have to destroy me, do you?* (Hemingway E. *Selected Stories*) – Не треба доводити мене до знемоги, чуєш? (пер. В.Митрофанова).

Англійське речення виражає квесетив, а українське являє собою складений мовленнєвий акт [8: 79], що включає прямий директив і квесетив *"чуєш?"*, який виконує суто фатичну функцію.

2. Заміна одного непрямого мовленнєвого акту іншим непрямым актом з тією ж ілокутивною силою:

– *Of course now that I know him, I see that he's pleasant enough; but you've got to know him first, haven't you?* (Shaw B. *Widower's Houses*; *Mrs Warren's Profession*) – Звичайно, тепер, коли ми познайомилися, я бачу, що він не такий вже й страшний. Але, щоб це побачити, треба спочатку з ним познайомитися. (пер. В.Владка).

Англійське речення виражає непрямий директив, а українське – прямий констатив з ілокутивною силою директива.

– *Couldn't make us a cup o' tea, could yeh? It's not been an easy journey...* (Rawling J.K. *Harry Potter and the Philosopher's Stone*) – "Чи не загри́ти нам трохи чайочку, га? Дорога була тяжка..." (пер. В. Морозова).

Англійське та українське речення виражають непрямий мовленнєвий акт прохання.

3. Заміна непрямого мовленнєвого акту іншим непрямым з дещо іншою ілокутивною силою:

Hagrid grinned at Harry. "Told yeh, didn't I?" (Rawling J.K. *Harry Potter and the Philosopher's Stone*) – Хіба я не казав тобі? – усміхнувся Герпід до Гаррі. (пер. В. Морозова).

Тут англійський мовленнєвий акт виражає непрямий констатив-квесетив, виражений еліптичним розділовим запитанням, а український – емпатичний констатив, виражений риторичним запитанням. Таким чином відбувається синтаксична заміна одного виду мовленнєвого акту іншим у межах одного й того ж типу.

"N-not that you n-need it, eh, P-P-Potter?", he laughed nervously. (Rawling J.K. *Harry Potter and the Philosopher's Stone*) – Т-тобі, м-мабуть, це й не н-н-потрі́бне, П-п-помтере, га? — він нервово реготнув (пер. В. Морозова).

Наведений вище приклад є декларативним запитанням [9: 13] і являє собою складений мовленнєвий акт, компоненти якого, перебуваючи в суборнативних відношеннях, є відповідно головним і допоміжним мовленнєвими актами. При перекладі цього висловлювання українською мовою відбувається заміна непрямого мовленнєвого акту констатива, вираженого еліптичним реченням, пропозиція якого містить парентетичний релятив *"eh?"*, що виконує суто фатичну функцію іншим непрямым мовленнєвим актом з дещо іншою ілокутивною силою. А саме – констативним мовленнєвим актом, послаблення ілокутивної сили якого есплікується введенням при перекладі парентетичного модального слова *"мабуть"*. Відтак, вираження констативної ілокутивної цілі підпорядковується вираженню квесетивної ілокутивної сили, яку есплікує релятив *"га?"*.

Отже, прагматичне транспонування пропозицій квесетива у непрямі мовленнєві акти має мовноспецифічний характер і вимагає врахування при перекладі комунікативно-інтенційного змісту висловлювання для забезпечення прагматичної рівноцінності пропозицій мов оригіналу і трансляту.

Перспектива дослідження засобів вираження непрямих мовленнєвих актів при перекладі полягає в подальшому вивченні набору прагматичних трансформацій та причин, що зумовлюють їх використання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Карабан В.І. Переклад з української мови на англійську мову. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 608 с.
2. Русская грамматика: В 2 т. – Т.ІІ: Синтаксис. – М. Наука, 1980. – 710 с.
3. Шабат С.Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові : Автореф. дис. ... канд.. філол.. наук. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
4. Еемерен Ф.Х. Ван, Гроотендорст С. Аргументация, коммуникация и ошибки. – СПб.: Васильевский остров, 1992. – 207 с.
5. Sadock J. M. Towards a Linguistic Theory of Speech Acts. – New York etc.: Academic Press, 1974. – 168 p.
6. О. Есперсен. Философия грамматики. М.: Изд-во иностранной литературы, УРСС, 2002. – 408 с.
7. Падучева Е.В. Высказывание и его соотносительность с действительностью. М., 1985. – 233 с.
8. Карабан В.И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асидентических полипредикативных образований / В.И.Карабан. – Киев: Изд. – во при КГУ "Выща школа", 1989. – 132 с.
9. Беляева Е. И. Принцип вежливости в речевом общении (способы оформления Декларативных высказываний в английской разговорной речи) // Иностр. языки в школе. – 1985. – № 2. – С. 12-16.

10. Rawling J.K. Harry Potter and the Philosopher's Stone. – London, Bloomsbury, 1999. – 223 p.
11. Hemingway E. Selected Stories. – М.:Progress Publishers, 1971. – 398 p.
12. Shaw B. Widower's Houses; Mrs Warren's Profession. М.: Foreign Languages Publishing House, 1950. – 372 p.
13. Hemingway E. The Old Man And the Sea. – К.:DniproProgress Publishers, 1991. – 179 p.
14. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і філософський камінь. – перекл. В.Морозова за ред. Малковича і П.Тарашука. – К.: А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2004. – 318 с.
15. Хемінгуей Е.Твори в 4-х томах.Том 2. Роман. Оповідання. П'єса.– Перекл. з англ. – К.:Дніпро, 1980. – 694 с.
16. Шоу Б. Будинки вдівця. Учень Диявола: П'єси/Пер. з англ. В.Владка; М.Овруцької. – К.: Державне видавництво художньої літератури. 1956. – 226 с.
17. Хемінгуей Е.Старий і море/Пер. з англ. В.Митрофанова. – К.:Дніпро, 1991. – 398 с.

Матеріал надійшов до редакції 17.04.2006 р.

Кузнєцов В.Б. Средства выражения косвенного речевого акта квесетива в англо-украинском переводе.

В статье рассматриваются средства выражения косвенного речевого акта квесетива в англо-украинском переводе, а также делается попытка установить набор прагматических переводческих трансформаций при переводе данного типа речевого акта и определить условия их использования.

Kuznetsov V. B. Means of expressing the indirect speech act of quesitive in the English-Ukrainian translation.

With focus on the means of expressing the indirect speech act of quesitive in the English-Ukrainian translation, the paper also seeks to specify the pragmatic translation transformations employed in rendering the given type of a speech act as well as to determine the factors which trigger their usage.